

Матусевич Тетяна Володимирівна,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-3793-462X
t.v.matusevych@npu.edu.ua*

Козачок Андрій Миколайович,
*народний артист України, старший викладач кафедри оркестрового диригування та
інструментознавства
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
andrei.kozacok@gmail.com*

ОСВІТА МІЖ ГЛОБАЛЬНИМ І ЛОКАЛЬНИМ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті представлено міждисциплінарне дослідження проблеми збереження культурної ідентичності іноземних студентів в умовах глобалізованого освітнього простору, з урахуванням демократичних принципів, що формують сучасний університет. У центрі уваги перебувають виклики, з якими стикаються студенти під час адаптації до нових культурних норм та освітніх стандартів, а також роль філософії освіти у гармонізації універсального й локального. Авторка розглядає університет як не тільки академічний осередок, а й «культурний хаб», де різні ціннісні орієнтири та світоглядні підходи можуть співіснувати та взаємодіяти. Особливу увагу приділено ідеї демократизації освіти, що передбачає активне залучення студентів у процес ухвалення рішень, колективне формування змісту навчальних програм і дотримання принципів рівноправності культур. Зіставляються різні наукові підходи до вивчення демократичних цінностей і розкривається значення розмаїття як чинника розвитку громадянської свідомості. Освіта, збудована на демократичних засадах, дає можливість іноземним студентам не лише якісно інтегруватися в академічне середовище, а й зберегти зв'язок зі своїми національними традиціями та ідентичністю. У роботі підкреслюється важливість критичного осмислення наслідків глобалізації для університетів, оскільки надмірна уніфікація може призвести до втрати різнобарвності культурного ландшафту. Аналіз філософських концепцій дає змогу розкрити, яким чином гармонійне поєднання культурних пам'яток минулого й інноваційних педагогічних стратегій сприяє становленню вищої школи, відкритої до світових тенденцій, але водночас здатної цінувати локальні особливості. У підсумку авторка доходить висновку, що для ефективної інтеграції іноземних студентів і збереження їхньої культурної самобутності необхідно запроваджувати цілісні підходи до формування демократичної культури в університеті. Особливу роль у цьому відіграє філософія освіти, яка допомагає побачити в освіті не просто механізм передачі знань, а й простір для порозуміння між різними національно-культурними спільнотами, формування громадянських чеснот та участі молоді у соціальних змінах.

Ключові слова: культурна ідентичність, іноземні студенти, глобалізація, демократичні цінності, філософія освіти, міжкультурна комунікація.

Matusevych Tetyana,
*Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-3793-462X
t.v.matusevych@npu.edu.ua*

Kozachok Andrii,

*People's Artist of Ukraine, Senior Lecturer at the Department
of Orchestral Conducting and Instrumental Studies,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music,
andrei.kozacok@gmail.com*

EDUCATION BETWEEN THE GLOBAL AND THE LOCAL: THE PROBLEM OF PRESERVING THE CULTURAL IDENTITY OF INTERNATIONAL STUDENTS

The article presents an interdisciplinary study of the problem of preserving the cultural identity of international students in the conditions of a globalized educational space, taking into account the democratic principles that shape a modern university. The focus is on the challenges that students face when adapting to new cultural norms and educational standards, as well as the role of the philosophy of education in harmonizing the universal and the local. The author considers the university an academic center and a "cultural hub" where different values, orientations, and worldviews can coexist and interact. Particular attention is paid to education's democratization, which involves students' active involvement in the decision-making process, collective formation of the content of educational programs, and adherence to the principles of equality of cultures. Different scientific approaches to the study of democratic values are compared, and the importance of diversity as a factor in developing civic consciousness is revealed. Education built on democratic principles allows international students to integrate qualitatively into the academic environment and maintain a connection with their national traditions and identity. The work emphasizes the importance of critical reflection on the consequences of globalization for universities since excessive unification can lead to the loss of the diversity of the cultural landscape. The analysis of philosophical concepts allows us to reveal how the harmonious combination of cultural monuments of the past and innovative pedagogical strategies contributes to the formation of a higher education institution that is open to global trends but, at the same time, able to appreciate local features. As a result, the author concludes that for the effective integration of international students and preserving their cultural identity, it is necessary to introduce holistic approaches to forming a democratic culture at the university. The philosophy of education plays a unique role in this, which helps to see in education not just a mechanism for transferring knowledge but also a space for understanding between different national and cultural communities, the formation of civic virtues, and the participation of young people in social changes.

Key words: cultural identity, international students, globalization, democratic values, philosophy of education, intercultural communication.

Вступ. Уявімо собі студента, який перетинає кордони не лише географічні, а й культурні. Він сідає за парту в новому університеті, де його акцент видає його походження, а його традиції викликають цікавість або, можливо, нерозуміння. Він не тільки навчається, а й відчуває, як крізь нього проходять хвилі глобальних змін, нашаровуючи нові сенси на його попередній досвід. Його культурна ідентичність не зникає, але видозмінюється, балансує між пам'яттю про дім і необхідністю інтеграції у нову систему знань, правил, поведінки.

Чи є освіта лише передаванням знань? Чи, можливо, це також ландшафт, на якому розгортається драма ідентичності – боротьба між універсальним і локальним, між глобальною стандартизацією та неповторністю індивідуального досвіду? Сучасний освітній простір дедалі більше нагадує полеміку між двома

світами: з одного боку – ідея універсальності, де кожен учасник має адаптуватися до єдиних норм, а з іншого – прагнення зберегти унікальність, протистояти розчиненню в уніфікованих моделях.

Мова стає полем битви: студенти говорять англійською як лінгва-франка, але думають мовою своїх предків. Культурні коди транслюються у повсякденних деталях: у тому, як вони записують лекції, як вони аргументують свою думку, як вони формують свою академічну ідентичність. Чи є вони новими представниками глобального покоління, чи радше мандрівниками, які прагнуть не загубитися на карті глобалізації?

Метою статті є спроба поставити питання, які не мають простих відповідей: як освіта може бути простором, що не знищує ідентичність, а посилює її? Як філософія освіти

може допомогти знайти баланс між необхідністю адаптації та правом на культурну неповторність? Як у цьому процесі викладачі, студенти та сама структура університету можуть створити середовище, що не лише дає знання, а й допомагає не втратити себе?

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому просторі, особливо в умовах зростаючої академічної мобільності, формування демократичних принципів взаємодії є ключовим фактором збереження культурної ідентичності іноземних студентів. Як показують дослідження, ефективне середовище для міжкультурного навчання не лише забезпечує доступ до знань, а й сприяє розширенню демократичної культури через інтеграцію різних національних традицій у спільний освітній дискурс. Відтак університетська демократія не може обмежуватися лише формальними аспектами управління закладом чи академічною свободою – вона має формувати умови для активної участі студентів у процесах соціального, політичного та культурного життя.

У цьому контексті важливо ще раз підкреслити, що «розвиток культури демократії як інституціалізація спільних демократичних цінностей є багаторівневим та поліаспектним явищем, становлення якого забезпечує участь громадян у суспільно-політичному житті, гарантування дотримання та захисту прав і свобод, розвиток демократичних політик та інституцій» (Матусевич, 2022, с. 63). Саме такі принципи стають основою для адаптації іноземних студентів, адже вони не просто впливаються в нову систему освіти, а отримують можливість зберігати власні культурні коди, беручи участь у спільному академічному просторі.

Демократизація освітнього середовища також означає, що студентам надається право бути активними творцями знань, а не лише їхніми пасивними споживачами. Це особливо важливо у випадку іноземних студентів, для яких навчальний процес може стати не лише простором засвоєння нових знань, а й майданчиком для самовираження, що зміцнює їхню культурну ідентичність. Освіта, побудована на демократичних принципах, не зводиться лише до толерантності чи міжкультурної поваги, а передбачає рівноправне включення студентів у процеси ухвалення рішень та формування навчальних програм.

З урахуванням сучасних цифрових викликів, варто також розглянути проблему впливу технологій на демократичні процеси в освіті. Інформаційні системи можуть як сприяти розвитку демократичного освітнього простору, так і створювати нові форми цензури або маніпуляцій, що загрожують культурній автономії студентів. Отже, університети мають брати на себе відповідальність за формування не лише академічних знань, а й критичного мислення, здатного протистояти інформаційним загрозам і сприяти глибшому розумінню демократичних цінностей у глобальному просторі.

Аналізуючи проблему культурної ідентичності іноземних студентів у глобалізованому освітньому просторі, доцільно звернутися до концепції, розробленої В. П. Андрущенко, який у своїй праці розглядає освіту не лише як систему передавання знань, а як механізм формування нових світоглядних орієнтирів у контексті європейської інтеграції (Андрущенко, 2011). Автор наголошує, що сучасний викладач є не просто транслятором усталених академічних знань, а агентом змін, який впливає на формування демократичної культури та міжкультурного діалогу.

У цьому контексті питання збереження культурної ідентичності іноземних студентів тісно пов'язане з проблемою формування нового типу освітнього середовища, у якому відбувається взаємодія різних традицій. Андрущенко зазначає, що освіта XXI століття повинна будуватися не лише на європейських цінностях, але й враховувати специфіку національних освітніх традицій та історичних особливостей студентів (Андрущенко, 2011, с. 100–101). Це означає, що викладачі та освітні інституції мають стати не лише посередниками між академічним знанням і студентами, а й модераторами міжкультурної комунікації, сприяючи взаємному розумінню та інтеграції без втрати індивідуальної ідентичності.

Однак автор звертає увагу на небезпеку «універсалізації» освіти, коли в умовах глобалізації навчальні програми стають надто стандартизованими й орієнтованими на єдиний, переважно західний освітній дискурс (Андрущенко, 2011, с. 130). У такій ситуації виникає ризик того, що іноземні студенти змушені будуть приймати не лише нову систему знань, а й певну модель поведінки, мислення та сприйняття світу, яка може суперечити їхньому культурному досвіду.

Аналізуючи працю Д. Шевчука, слід відзначити, що дослідник розглядає питання культурної ідентичності у контексті глобалізаційних процесів та інтеграції суспільств (Шевчук, 2010). Особливу увагу він приділяє тому, як «глобальні культурні продукти і змісти» впливають на локальні традиції та світоглядні орієнтири, підкреслюючи, що вони «без сумніву, налаштовані на здійснення експансії. Можна припустити, це відбувається тому, що вони не ґрунтуються на традиційному культурному підґрунті, яке пов'язане із цінностями й смислами і задає певні рамки, а засновуються в основному на технологіях, сценаріях та стратегіях. Останні, своєю чергою, прагнуть переконати людину прийняти “нові” цінності, пропонують стати більш модерною, раціональною тощо» (Шевчук, 2010, с. 11).

Відокремлення культури від її традиційних засад і переважання технологічно сконструйованих моделей поведінки створює ризики для локальних ідентичностей, сприяючи їх поступовій уніфікації. Це особливо актуально для іноземних студентів, які, перебуваючи в новому соціокультурному середовищі, стикаються з необхідністю балансувати між збереженням власних традицій і адаптацією до нових норм. Як зазначає автор, історія вже має приклади подібних процесів, коли «в історії культури ми вже мали приклади відкидання традицій і попереднього досвіду. Наприклад, традиційна культура критикувалася та відкидалася в епоху Просвітництва» (Шевчук, 2010, с. 14).

На думку Шевчука, важливим аспектом розуміння культурної ідентичності є усвідомлення ролі «глибинних механізмів у культурі», які визначають особистісну й колективну самосвідомість. У цьому контексті ключову роль відіграє «співвідношення універсального та локального, а також ... функціонування культурної пам'яті та традицій. Усвідомлення важливості цих елементів культури дозволить подолати негативні наслідки впливу глобальних змістів та продуктів на буття локальних культур та культурну ідентичність їх носіїв» (Шевчук, 2010, с. 14).

Продовжуючи аналіз проблеми збереження культурної ідентичності іноземних студентів у глобалізованому освітньому просторі, доцільно звернутися до питань демократичних практик у сучасній освіті, розглянутих

у дослідженнях І. Крістенсена, Л. Колесник, С. Адвана та Т. Матусевич (Christensen et al., 2024). У своїй роботі автори висвітлюють концепцію демократизації освіти, яка базується на принципах відкритого доступу до знань, участі всіх учасників навчального процесу в ухваленні рішень і рівноправності культурних наративів. Цей підхід особливо важливий у контексті навчання іноземних студентів, оскільки дозволяє створити освітнє середовище, де різні культурні традиції та світогляди не лише співіснують, а й взаємозбагачуються.

Концепція «wikied democrasy», яку розглядають дослідники, передбачає колективне конструювання знань, що особливо актуально для міжкультурного освітнього простору (Christensen et al., 2024). Університети, що впроваджують такі підходи, дають можливість студентам із різним культурним досвідом не лише адаптуватися до академічних вимог, а й розширювати уявлення про демократію, взаємодіючи у відкритому діалозі. Це, своєю чергою, сприяє не асиміляції, а інтеграції студентів у нове середовище, залишаючи простір для збереження їхньої культурної ідентичності.

Демократичний освітній простір, зокрема в цифрову епоху, має важливе значення для формування активного громадянства, про що йдеться у дослідженні Т. Матусевич, М. Ромеро та О. Струтинської (Matusevych et al., 2024). Автори аналізують виклики, пов'язані з цензурою, маніпуляцією інформацією та впливом штучного інтелекту на процеси формування громадянської позиції. Це має безпосереднє відношення до іноземних студентів, які потрапляють у нове інформаційне середовище, що нерідко має свої цензурні обмеження або домінантні наративи.

Виклики цифрової доби у сфері освіти полягають у тому, що поряд із можливостями для доступу до знань студенти можуть опинитися в ситуації, коли їхні уявлення про демократію, громадянські права та свободи зазнають трансформацій під впливом алгоритмів та інформаційних стратегій, що диктують цифрові платформи (Matusevych et al., 2024). Це особливо важливо для аналізу проблеми культурної ідентичності, адже формування світогляду студентів значною мірою визначається тим, як організована їхня комунікація, які ресурси вони використовують для отримання знань та в якій

системі координат вони здійснюють свою соціалізацію.

Поєднання демократичних принципів освіти та критичного підходу до цифрової реальності є важливими передумовами для збереження культурної ідентичності іноземних студентів. Університети мають не просто передавати знання, а й формувати середовище, що дозволяє студентам адаптуватися, зберігаючи при цьому власну унікальність та здатність критично оцінювати інформаційні впливи.

Аналізуючи питання культурної ідентичності іноземних студентів у глобалізованому освітньому просторі, важливо розглянути ціннісні орієнтири, які формують сучасну демократичну освіту. У цьому контексті варто звернутися до праці Н. А. Амелеченко, яка досліджує «Цінності об'єднаної Європи» (Амелеченко, 2013). Авторка наголошує, що спільний європейський простір ґрунтується на демократичних засадах, зокрема на ідеях толерантності, інклюзії та правової рівності. Ці цінності відіграють важливу роль у навчальному процесі, особливо в роботі з іноземними студентами, які стають носіями культурного розмаїття та потребують середовища, де вони можуть зберегти власну ідентичність.

Освіта як інструмент формування демократичного світогляду є одним із ключових чинників забезпечення ефективної інтеграції студентів у новий соціокультурний простір. Як зазначає В. П. Андрущенко, освіта виступає не лише механізмом передачі знань, а й засобом формування демократичної культури (Андрущенко, 2014). Це твердження особливо актуальне для університетів, де відбувається міжкультурний обмін і формування нових соціальних зв'язків. Студенти, незалежно від їхнього культурного походження, мають отримувати можливість висловлювати власну позицію та брати участь у дискусіях, що є основою демократичного освітнього простору.

У цьому контексті важливими є концептуальні засади аналізу перехідних процесів, запропоновані С. Кримським (Кримський, 2003). Він підкреслює, що перехідні суспільства характеризуються зміною ціннісних координат, у яких старі моделі мислення поступово замінюються новими. Для іноземних студентів цей процес може означати необхідність переосмислення власних культурних орієнтирів у світлі нових

освітніх реалій. Водночас, якщо університет не підтримує різноманіття ідентичностей, студент може втратити зв'язок із власною культурою, що спричиняє кризу самовизначення.

Питання демократичних принципів у навчальному процесі також висвітлює Г. М. Куц, яка розглядає політико-культурний контекст освітніх практик (Куц, 2018). Авторка наголошує, що ефективна демократична освіта базується не лише на декларативних засадах, а й на реальній участі студентів у житті університету. Це означає, що навчальні програми повинні бути відкритими до міжкультурного діалогу, а викладачі – заохочувати студентів до критичного осмислення як власної культури, так і глобальних тенденцій.

Аналіз демократичних цінностей у сфері освіти дозволяє зробити висновок, що університети повинні стати не лише місцем отримання знань, а й середовищем, де студенти можуть зберегти свою культурну ідентичність, активно взаємодіяти з іншими традиціями та брати участь у формуванні спільного освітнього дискурсу. Тільки в таких умовах освіта здатна стати простором, що об'єднує локальне та глобальне, дозволяючи студентам знайти баланс між адаптацією та збереженням власної унікальності.

Варто зауважити, що ідея про нерозривний зв'язок між демократією та освітою набуває додаткових аргументів у працях Я. Пилинського та І. Постоленка. Я. Пилинський наголошує, що «демократія – це освіта!» (Пилинський, 2012), підкреслюючи, наскільки важливими є просвітницькі процеси для формування справді демократичного суспільства. Університет у такому сенсі виступає не лише інституцією, що передає знання, а й середовищем, де розкривається потенціал громадянської активності та самореалізації, що є особливо важливим для іноземних студентів, які інтегруються в іншу культуру.

І. Постоленко, аналізуючи демократизацію освітнього процесу в Україні, зазначає, що розбудова демократичних принципів має спиратися на постійне залучення всіх учасників освітньої діяльності (Постоленко, 2007). Це передбачає не тільки зміну організаційних механізмів у навчальних закладах, а й виховання відповідальної позиції у студентів і викладачів. З погляду культурної ідентичності, такий підхід створює умови для того, щоб студенти різного

походження могли проявляти власну унікальність і взаємодіяти між собою на паритетних засадах.

Порівнюючи позиції Пилинського та Постоленка з попередніми дослідниками (Амельченко, Андрущенко, Кримський, Куц), можна побачити спільний вектор уваги до демократичних цінностей і важливості міжкультурного діалогу в освіті. Якщо Амельченко акцентує на спільних європейських цінностях, а Андрущенко – на формуванні демократичної культури через освітній процес, то Пилинський і Постоленко роблять додатковий наголос на тому, що освіта сама по собі має бути організована як демократична система, відкриваючи простір для громадянської активності. У свою чергу, Кримський підкреслює перехідні процеси як фундаментальні зміни у суспільстві, які мають бути осмислені у філософському та ціннісному вимірі, а Куц вказує на конкретний політико-культурний контекст цих змін.

Висновки. Проблема збереження культурної ідентичності іноземних студентів у глобалізованому освітньому просторі виявляється багатогранною і потребує комплексного підходу. Університети все частіше стають осередками, де перетинаються різні традиції, мови, світогляди, і відтого рівень відкритості та демократії навчального середовища визначає, чи зможуть студенти зберегти свою унікальність.

Сучасна освіта не може обмежуватися лише трансляцією знань: вона має бути процесом формування демократичної культури, яка поважає й цінує різноманіття. Технократичні моделі й стандартизовані програми можуть пришвидшити асиміляцію, проте втрата зв'язку з власною культурою створює ризики для особистісного розвитку та повноцінної інтеграції студентів у нове середовище.

Багато дослідників наголошують на тому, що демократичні засади освіти вимагають більшого залучення студентів у процес ухвалення рішень,

критичного осмислення інформації та колективної взаємодії. Такі підходи допомагають гармонізувати універсальне і локальне, створюючи умови для формування спільних цінностей без придушення індивідуальної ідентичності.

Збереження культурного розмаїття напряму пов'язане з розвитком відповідальної громадянської позиції й здатністю університетів адаптуватися до нових викликів цифрової епохи. Лише там, де поєднуються демократичні цінності й відкритість до діалогу, виникає можливість уникнути поверхневої «глобалізації» та зберегти глибинну культурну спадщину кожного студента.

Дослідження поставило багато дискусійних питань. Якою мірою університет може впливати на формування культурної ідентичності, водночас дотримуючись принципів академічної свободи? Як знайти баланс між уніфікацією освітніх стандартів і забезпеченням можливості реалізації різних культурних підходів у навчальному процесі? Чи може цифрова трансформація освіти бути інструментом збереження культурної ідентичності, або вона радше сприятиме ще більшій стандартизації? Які механізми залучення студентів до демократичного врядування університетом найефективніше сприяють інтеграції та взаємоповазі різних культур?

На завершення варто підкреслити, що саме філософія освіти здатна дати глибоке тлумачення процесів, які відбуваються під час перетину різних культур у межах одного освітнього простору. З її допомогою можна побачити не лише прагматичний бік навчання, а й осмислити, яким чином ідеї універсальності та локальної самобутності можуть співіснувати в глобалізованому середовищі. Це дає можливість сформулювати концептуальну основу, на якій іноземні студенти зможуть зберігати свою ідентичність, водночас відкриваючись до демократичних цінностей, активної громадянської позиції та глибокого взаємозбагачення з представниками інших традицій.

Список використаних джерел:

- Амельченко, Н. А. (2013). Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», Андрущенко, В. П. (2014). Освіта як чинник формування демократичного світогляду студентів. *Нова парадигма*, 119, С. 3–12.
- Андрущенко, В. П. (2011). *Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття*. К.: Знання України, 1099 с.

Кримський, С. (2003). Концептуальний лад аналізу перехідного процесу. *Запити філософських смислів*. Київ: Парапан, С. 201–202.

Куц, Г. М. (2018). Демократичні принципи в освітньому процесі: політико-культурний контекст. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія, 2, С. 46–56.

Матусевич, Т. (2022). Розвиток культури демократії в освіті як аксіологічна проблема. *Соціокультурні виклики сучасності: потреба у теоретичному осмисленні*: монографія, С. 45–65.

Пилинський, Я. (2012). Демократія – це освіта! *Агора. Наука без кордонів*. Випуск 11. К. : Стилос, С. 9.

Постолєнко, І. (2007). Демократизація освітнього процесу в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. № 22, С. 67–71.

Шевчук, Д. (2010). Культурна ідентичність і глобалізація. *Наукові записки. Серія “Культурологія”*, С. 4–15.

Christensen, I., Kolesnyk, L. D., Adwan, S., Matusevych, T. (2024). Future Teachers Conceptualizing Democracy in Pre-war Ukraine, in Palestine, and Norway: Five Dimensions and the “wikied” Democracy Conceptions. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 8(3), pp. 1–22. <https://doi.org/10.7577/njcie.5665>

Matusevych, T., Romero, M., Strutynska, O. (2024). Citizenship, Censorship, and Democracy in the Age of Artificial Intelligence. In *Creative Applications of Artificial Intelligence in Education* (pp. 57–71), Cham: Springer Nature Switzerland, pp. 57–71.

References:

Amelchenko, N. A. (2013). Tsinnosti obiednanoi Yevropy [Values of the united Europe]. Kyiv : HO “Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv” [in Ukrainian].

Andrushchenko, V. P. (2014). Osvita yak chynnyk formuvannia demokratychnoho svitohliadu studentiv [Education as a factor in forming students' democratic worldview]. *Nova paradyhma*, 119, 3–12 [in Ukrainian].

Andrushchenko, V. P. (2011). Svitanok Yevropy: Problema formuvannia novoho uchytelia dlia obiednanoi Yevropy XXI stolittia [Dawn of Europe: The problem of forming a new teacher for a united Europe of the 21st century]. Kyiv : Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

Krymskyi, S. (2003). Kontseptualnyi lad analizu perekhidnoho protsesu [The conceptual order of analyzing transitional processes]. In *Zapyty filosofskykh smysliv* (pp. 201–202). Kyiv : Parapan [in Ukrainian].

Kuts, H. M. (2018). Demokratychni pryntsypy v osvithnomu protsesi: polityko-kulturnyi kontekst [Democratic principles in the educational process: a political and cultural context]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Yurydychna akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. Serii : Politolohiia, 2, 46–56 [in Ukrainian].

Matusevych, T. (2022). Rozvytok kultury demokratii v osviti yak aksiolohichna problema [The development of a culture of democracy in education as an axiological problem]. In *Sotsiokulturni vyklyky suchasnosti: potreba u teoretychnomu osmyslenni: monohrafiia* (pp. 45–65) [in Ukrainian].

Pylynskyi, Ya. (2012). Demokratiia – tse osvita! [Democracy is education!]. In *Ahora. Nauka bez kordoniv* (Issue 11, p. 9). Kyiv : Stylus [in Ukrainian].

Postolenko, I. (2007). Demokratyzatsiia osvithnoho protsesu v Ukraini [Democratization of the educational process in Ukraine]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, 22, 67–71 [in Ukrainian].

Shevchuk, D. (2010). Kulturna identychnist i hlobalizatsiia [Cultural identity and globalization]. *Naukovi zapysky. Serii “Kulturolohiia”*, 4–15 [in Ukrainian].

Christensen, I., Kolesnyk, L. D., Adwan, S., Matusevych, T. (2024). Future Teachers Conceptualizing Democracy in Pre-war Ukraine, in Palestine, and Norway: Five Dimensions and the “wikied” Democracy Conceptions. *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCIE)*, 8(3), 1–22. <https://doi.org/10.7577/njcie.5665>

Matusevych, T., Romero, M., Strutynska, O. (2024). Citizenship, Censorship, and Democracy in the Age of Artificial Intelligence. In *Creative Applications of Artificial Intelligence in Education* (pp. 57–71). Cham : Springer Nature Switzerland